

KARINTHY FERENC VISZONYA A ZSIDÓSÁG(Á)HOZ

FERENC KARINTHY'S RELATIONSHIP WITH (HIS) JEWISHNESS

Héjjas Flóra

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori
Iskola, doktorandusz

ÖSSZEFOGLALÁS

Karinthy Ferenc (1921-1992) nyelvész, regény – és drámaíró volt, de dramaturgként is dolgozott több színházban. Mind a Rákosi, mind a Kádár-korban rengeteget alkotott, hatalmas munkabírásiának köszönhetően sok – ma már kevésbé olvasott – művet hagyott ránk. Ez talán meglepő lehet, hiszen napjainkban a Karinthy név alatt legtöbbször édesapját, Karinthy Frigyeszt értik.

Szépirodalmi művei mellett, 1967-től magánjellegű naplót is vezetett, amelyben egészen 1991-ig feljegyezte gondolatait. Naplója 1993-ban jelent meg, amely a kétezres évekre (egy életmű feldolgozás-próbálkozás kivételével¹) már kevés érdeklődésre tartott számot. Mégis sokan élete fő művének tartják azt a naplót. A 24 éven keresztül vezetett vaskos (több mint ezer oldalt kitevő) naplóból képet kaphatunk személyes sorsának alakulásáról, identitáskereséséről, aktuálpolitikai kérdésekről, az írói mindennapokról, a Kádár-kor szellemi megosztottságáról, saját magával szembeni bizonytalanságokról, továbbá – a témám, valamint jelen tanulmány szempontjából a legfontosabb – viszonyáról a zsidósághoz.

ABSTRACT

Ferenc Karinthy (1921–1992) was a linguist, novelist and playwright, but he also worked as a dramaturg in several theatres. Both in the Rákosi and the Kádár era, he created a great wealth of works, and thanks to immense energy, he left us many pieces – now little read. This may come as a surprise, since nowadays the name Karinthy is mostly associated with his father, Frigyes Karinthy.

Besides his literary work, he also kept a private journal from 1967, where he recorded his thoughts all through until 1991. His journal was published in 1993, but by the 2000s it attracted little interest (with the exception of an attempt at compiling his oeuvre). Yet the journal is considered by many to be his major work. From his extensive journal (amounting to more than a thousand pages),

¹ Az Ulpius-ház Karinthy Márton Ördögörcs című könyve sikerén felbuzdulva szeretett volna egy friss életműkiadást, ami végül nem valósult meg. https://magyarnarancs.hu/konyv/eletsiratas_karinthy_ferenc_szellemidezes-66794 (letöltés 2023. ápr. 10.)

which he kept for 24 years, we can get an idea of the course of his personal life, his search for identity, contemporary political issues, the everyday life of a writer, the intellectual dividedness of the Kádár era, his own insecurities, and – most importantly for the aspect of my field and this study – his relationship to Jewry.

Kulcsszavak: személyes történelem, napló, identitás, Kádár-kor

Keywords: personal history, journal, identity, Kádár era

Karinthy saját zsidóságának megtapasztalása

A napló értelmezéséhez fontos egy kisebb kitérőt tenni Karinthy Ferenc gyerekkorába. Karinthy gyerekkorában, az 1920-as, 30-as években családjukban a „zsidókérdés” nem volt beszédtema, legalábbis ehhez semmilyen meghatározó emléke nem kötődött.² A család bohémsága, nyitottsága, a vegyes társaság, amelyben éltek, szintén ezt támasztja alá.

Az ilyen jellegű gyerekkori emlékek továbbá azért sem lehettek markánsan jelen a családban, mert Karinthy Frigyesnek nem volt emlékezete, tudása saját származásával kapcsolatban. A legújabb kutatásoknak köszönhetően ma már sok információval rendelkezünk a mindezekről.³ Ennek hosszú kifejtése túlfeszítené a megadott kereteket, így mindössze egy rövid összefoglalóra szorítkoznék. A családot Karinthy Frigyes édesapja indította el az asszimiláció útján, amikor 1874-ben magyarosította a nevét Kohn-ról Karinthira, és ezzel együtt megszakított minden kapcsolatot zsidóságával. A radikális felejtési stratégiát alkalmazó Kohn-Karinthi József annyira biztos volt magyarságtudatában, hogy zsidóságáról többet nem beszélt, mintegy megszüntette ilyen irányú identitását. Tudását gyerekeinek sem adta tovább, akik így nem voltak tisztában zsidó származásukkal.⁴ Ezt a családi (nem)emlékezetet Karinthy Frigyes örökölte tovább, ezért lehetett az, hogy Karinthy Ferenc mindössze édesanyjáról tudta, hogy zsidó. Azt lehet mondani, hogy a Karinthy családban az ősök származásának elfelejtése tudatos stratégia volt.⁵

Karinthy Ferenc saját és édesapja, valamint nagyapja származásának megismerését soha nem forszírozta, pedig egy visszaemlékezés szerint 1941-ben megtudta a névmagyarosítási eljárást. De mintha

² *Karinthy Ferenc*: Rekontra és szubkontra. In: Vége a világnak. Szerk. Király Zsuzsa. Bp., 1988. 129.

³ *Lugosi András*: Cipőcsokor – avagy az asszimiláció rejtélyes szálai. In: Budapesti Negyed. Szerk. Gerő András, Iványi György, Kovács András, Szelényi Iván, Varga László. Bp., 2009. nyár.

⁴ Uo. 80.

⁵ Uo. 55.

ezt is elhárította volna, megelégedett bizonytalan legendáriumokkal.⁶ További érdekes adalék, hogy a naplójában kétszer kerül említésre a Karinthy(i) család eredete, zsidó származása, de egyik esetben sem jár a végére, kutatja ki. Ez azért is feltűnő, mert egyébként minden műve készültkor sokat kutatott az éppen feldolgozásra kerülő témái után. Ha például történelmi regényt írt, akkor az adott témában történelemkönyveket olvasott, történészekkel beszélgetett, vagyis mindent megtett, hogy a lehető legpontosabban tisztában legyen az aktuális témájával.

Az előzőek ismeretében szinte adja magát, hogy a zsidósághoz kapcsolódó meghatározó emlékei a második világháborúból valók, ahol kénytelen volt bujkálni, menteni az életét. Külön trauma volt számára, hogy édesanyját – Böhm Arankát – Auschwitzban megölték. Naplójában így emlékszik erre: „...anyám a visszatérő tanúk szerint, amikor bevagonírozták őket, az utazás szörnyű körülményei között megtévelyodott. El is képzelhető, ő, aki naponta négyszer fürdött, abban a túlszűfolt iszonyatban. Azt is hallottam még 45-ben, hogy Auschwitzban dr. Mengele figyelmét fölkelte az az óriút, németül jól beszélő orvosnő. Bejárt hozzá, csokoládét vitt, elbeszélgettek. Aztán anyámat betették a gázba.”⁷ 1939-ben még lehetősége lett volna elhagyni az országot, de nem tette meg, amely döntését végül soha nem is bánta meg. Kivéve azt az egyet, hogy édesanyja miatt jött haza Amerikából – ezzel a gondolattal sosem tudott igazán megbékélni.

A háború alatti teljes kiszolgáltatottság meg tapasztalása, a kirekesztés érzése, hogy ő „más”, mint a magyarok, örök életre feldolgozatlan maradt számára. Ez a pár év, különösen az utolsó pár hónap, azaz Budapest ostroma életének egyik legjelentősebb eseménye volt, amely ahogy ő fogalmazott „*egész életemre szóló és meghatározó élmény*”⁸ maradt. Nem véletlen, hogy az egyik legismertebb regénye, a *Budapesti tavasz* is ennek állít emléket. De emellett több művében is foglalkozott élményeinek feldolgozásával. A zsidótörvények, a fokozatos élettér csökkenés olyan elemi hatással volt rá, amelynek egyetlen megoldását a teljes asszimilációban látta. Görcsös akarása, állandó bizonygatása, hogy ő magyar, a túlélés kulcsát jelentette, ehhez a tézishez élete végéig megrögzötten ragaszkodott.

Karinthy a megváltást, a tényleges életmentést a szovjeteknek köszönhette, számára ez az esemény egyértelműen „felszabadulás” volt. Attól a pillanattól kezdve abban a hitben élt, hogy biztonságát az a kommunista rendszer garantálja leginkább, amelynek

⁶ Uo. 64.

⁷ Karinthy Ferenc: Napló III. Szerk. Jovánovics Miklós. Bp., 1993. 253.

⁸ Karinthy Ferenc: Napló I. Szerk. Jovánovics Miklós. Bp., 1993. 423.

bár rengeteg hibáját világosan látta – esetenként meg is vetette – mégis előnyei felülírták a hátrányokat. Nem egyedül volt ezzel a gondolatával: sokan gondolták, hogy a kommunista mozgalomban nem lehet faji megkülönböztetés, zsidókérdés.⁹

Kádár-kori „hivatalos zsidópolitika”

A napló kezdete (1967) a Kádár-kor konszolidációs időszakára tehető. A zsidósággal kapcsolatos bejegyzések egy része ennek megfelelően reflektál a kor ezzel kapcsolatos közbeszédjére, így érdemes néhány szót a kádár-kori hivatalos álláspontról szólni. A téma kifejtése itt is szükségszerűen egyszerűsítésre, rövidítésre szorul.

A magyar holokausztot a kommunista hatalom-átvétel után többnyire elhallgatták, a túlélőknek emlegetni sem illett átélt szenvedéseiket, hiszen az a homogenizálni kívánt többségi társadalomtól való elkülönülést jelentett volna.¹⁰ Nem létezhetett külön zsidó ügy. A Rákosi-kor vezetése a kommunizmus és a zsidóság egymásra vonatkoztatását igyekezett minél jobban elkerülni, a társadalomban megélő, illetve tovább élő antiszemitizmus miatt.

A Kádár-korban szintén nem tettek lényegi lépéseket a probléma kibeszélésére, de az, hogy teljes elhallgatás lett volna a témával kapcsolatban, nem felel meg az igazságnak¹¹. Többek között ekkor már mintegy jelképes gesztusként engedélyezték például az Új Élet című zsidó felekezeti folyóirat kéthetenkénti megjelenését.¹² Az 1960-as évektől pedig nem akadályozták meg, hogy filmfeldolgozások, színházi darabok és könyvek jelenjenek meg a témában. Jelen korunk feldolgozottságához képest természetesen elenyésző számú volt a művészeti reprezentáció, de Karinthy Ferencet naplója szerint még ez a minimális megjelenítése a zsidószenvedésnek is zavarta. Leginkább azzal nem tudott mit kezdeni, hogyha konkrétan a zsidóüldöztetés vagy a koncentrációs táborok kerültek szóba. Erre jó példa a következő 1967-es bejegyzése. *„Este itt volt Ádám Ottó, felesége nélkül, aki ügyeletet. Jó olasz bort ittunk, éjjel 1-ig csevegtünk. Nagyon dühös Peter Weiss darabjára, a Vizsgálatra. Rossz darabnak, katasztrófának tartja, hogy bemutatták. Bántja a dolog, az, hogy így vagy amúgy, de nálunk folyton a magyarság nemzeti érzését sértik és pizskálják,*

⁹ Ständeisky Éva: Antiszemitizmusok. Bp., 2007. 16.

¹⁰ Szécsényi András: Holokauszt-reprezentáció a Kádár-korban. A hatvanas évek közéleti és tudományos diskurzusának emlékezetpolitikai vetületei. In: Tanulmányok a holokausztról. Szerk. Randolph L. Braham. Bp., 2017. 291. Holokauszt reprezentáció a Kádár-korban.pdf (letöltés 2023. ápr. 10.)

¹¹ Uo. 298.

¹² Győri Szabó Róbert: A Rákosi kor és a kommunizmus. Bp., 1997. 296.

és ettől ő az antiszemitizmus növekedését várja, ezért ellenzi ezt az örökös zsidókérdést a színpadokon. Érdekes, ugyanazt mondja, mint Illyés. Ami Illyést a magyarság szempontjából sérti – abban ő a zsidógyűlölet lehetséges forrását látja.”¹³ Peter Weiss darabja a frankfurti Auschwitz-per (1963–1966) jegyzőkönyveinek felhasználása alapján készült (amelyen a szerző személyesen is részt vett), és az elsők között ábrázolta az egyik legvalóságosabban a koncentrációs táborokban elkövetett bűntetteket.¹⁴ A valóság ennyire nyers ábrázolásával Karinthy nem tudott szembenézni. Említettem, hogy Karinthy is foglalkozott néhány művében a vészkorszakkal, de ilyen „közel” soha nem merészkedett, a zsidóüldözést mindig „két lépés távolsággal” mutatta be. Úgy, mintha ő nem lett volna benne érintett.

A saját traumatikus élményei felidézése mellett a félelme is közrejátszott abban, hogy szerette volna, ha a téma nincs feszegetve. Attól tartott, hogy a zsidó szenvedések felidezésének hatására a magyarok újra „zsidózni” kezdenek és tulajdonképpen ezzel csak hergelik a magyar népet. Karinthy úgy látta, hogy a legjobb nem megsérteni a magyar érzékenységet, a zsidók inkább húzzák meg magukat, hiszen lehetséges, hogy ők provokálták ki, ami velük történt, és ha egyszer megtörtént, akkor máskor is megtörténhet. Karinthy hajlamos volt arra, hogy az áldozatot hibáztassa.¹⁵ A következő idézet jól példázza ezt: „Sándor Iván díjnyertes darabja, a Tiszaeszlár. Épkézláb dolognak látszik, de minek megint ez a zsidózás, örök zsidókérdés a magyar színpadokon? Ettől csak egyre antiszemitább lesz a jó magyar nép.”¹⁶ Mintha a magyar ember arról nem tehetne, hogy antiszemita, ez egy evidencia, amin változtatni nem lehet, így a legjobb módszer, hogy a zsidók meghúzzák magukat, nem még külön ország-világ előtt hangoztatják, ami velük történt.¹⁷

Alkalmazott módszertan

Karinthy Ferenc zsidósághoz való viszonyát lehet vizsgálni a szépirodalmi művei, valamint a naplója alapján. Ha az előbbieket vizsgáljuk, arról kaphatunk képet, hogy Karinthy nyilvánosságra szánt műveiben hogyan láttatta a zsidókat, hogyan mutatta meg a második világhábo-

¹³ Karinthy: Napló I. i.m. 15.

¹⁴ Író-vádló az Auschwitz perben. In: Élet és Irodalom, 1966. 3. szám, 11.

¹⁵ Fischer Eszter: Kinn a bárány, benn a farkas. Karinthy Ferenc viszonya a zsidósághoz. In: Beszélő. 2004. 105–106.

¹⁶ Karinthy: Napló I. i.m. 20.

¹⁷ Fischer: Kinn a bárány, benn a farkas. i.m. 106.

rú alatti szenvedéseiket, egyáltalán mennyire foglalkoztatta ez a probléma. A napló ezzel szemben jóval tágabb és szabadabb teret biztosított számára a zsidósággal kapcsolatos gondolatainak kifejtésére. Jelen tanulmányban csak a naplót veszem vizsgálat alá.

Kutatásom első lépéseként a teljes naplót átnéztem kifejezetten a zsidó vonatkozású részekre koncentrálván. De mivel így, ezek a részek szigorú kronológiai egymásutánosságukban nem sokat mondtak el, megnéztem, hogy valamilyen szempont alapján lehet-e külön csoportosítani őket. Kiderült, hogy tudatosan átvizsgálva a szövegeket 11 különféle csoport, megközelítés lehetséges. Ezek: külföldön tett zsidó megjegyzések, népi-urbánus problémakör, viszonyulásának különbségei közelebbi, illetve távoli ismertségben lévő zsidókhoz, zsidó voltának tagadása, zsidó testképe, együttérzés megnyilvánulása a zsidósággal kapcsolatban, az arab-izraeli háború, zsidósággal kapcsolatos viccek, zsidóság megjelenése a művészetekben (leginkább színdarabokban), saját holokauszt emlékei, rendszerváltás idején a zsidókérdés.

Az összes bemutatására nincs lehetőség, ezért az alapján választottam ki négy megközelítést, hogy minél jobban kirajzolódjon az az ambivalencia, komoly lelki vívódás, amely Karinthyt szinte egész életében végigkísérte, mint egy rossz árnyék, amelytől minél jobban igyekezett megszabadulni, annál jobban fogva tartotta.

Külföldi és a hazai tapasztalatok közötti különbség

Karinthy Ferenc életében nagyon sokat utazott. Volt olyan év, hogy alig tartózkodott itthon. Több hosszabb-rövidebb ideig tartó nyaralása mellett, Amerikában töltött majdnem kétszer fél évet. De volt például (a teljesség igénye nélkül): majdnem az összes európai országban, Japánban, Egyiptomban, Kubában, Ausztráliában, de még Brazíliában is.

Az utazások közül kettőt emelnék ki. A két amerikai előadói (1968-69, 1972), valamint tanulmányútját és az azokkal kapcsolatos bejegyzéseket. Az út során nagyon sok különböző helyen adott elő az országban, és megfigyelhető, hogy az ilyen eseményeken, illetve a tiszteletére rendezett estélyeken, egyetemi látogatásokon, baráti összejövetelen következetesen feljegyzi, hogy hány zsidó volt ott. Ezekben a bejegyzésekben a zsidók legtöbbször nagyképeűek, hangosak, a vagyonukkal kérkednek, felhívják magukra a figyelmet. Ezeket a megállapításait szinte kényszeresen feljegyzi. „*Borzalmas parti a tiszteletemre. Itt van fél New York, az összes nagy zsidó.*”¹⁸ Vagy például: „*Procc unalom. A többség öreg, 60 felett, vén zsidók New Yorkból...*”¹⁹ Vagy éppen: „*A Columbia egyetemen. (...) Az egyetem fele zsidó.*”²⁰

¹⁸ Karinthy: Napló III. i.m. 310.

¹⁹ Karinthy: Napló II. Budapest. Szerk. Jovánovics Miklós. 1993. 277.

²⁰ Karinthy: Napló I. i.m. 283.

Ezzel vetném össze a magyarországi társas összejöveteleit. Egyrészt itthon igyekszik ezzel az egész témával minél kevesebbet foglalkozni, leginkább a népi-urbánus probléma kapcsán merül fel számára a „zsidókérdés”. Tehát itthon semmilyen eseményen, baráti összejövetelen nem fontos számára, hogy ott ki zsidó, ki nem, pedig rendszeresen összejár például Zelk Zoltánnal. Az egyik legjobb, legközelebbi barátja, Ádám Ottó rendező is zsidó származású volt. Itt jön ki a legjobban, hogy ha közeli barátjáról van szó, egyáltalán nem érdekli Karinthyt a származás. Az, hogy Ádám Ottó zsidó, és hogy vele mi történt a vészkorszak alatt, egyetlen bejegyzésből tudhatjuk meg, amikor egyik este Ádám Ottó megosztja vele a bergen-belseni koncentrációs tábor élményeit. Ebből látható, hogy a személyes kapcsolatokat Karinthy előrébb sorolja, mint a „zsidókérdést”.

A másik meghatározó külföldi élménye az 1982-es, valamint az 1985-ös Izraelbe való utazás és az ott tapasztaltak megörökítése. A következő idézettel az ambivalenciát szeretném kiemelni. *„Hiába a zsidók, azért zsidók. Már előzőleg, egy útmenti büfében átverték. Ugyanis mindenféle pénzt elfogadnak. Egy szendvicsért 1 dollárt kértek, az 500 ciprusi mil. Véletlenül 500 drahmát adtam, ami tízszer annyit ér, a hajón váltottam át. Szó nélkül eltették, s csak később a buszon jöttem rá, hogy becsapott a pali.”*²¹ Az idézet alapján nem azt láthatjuk, hogy az egyént nem mint individuumot ítéli meg, hanem azt mondja, hogy ő azért lett átvágva turistaként, mert zsidó volt az illető. Eszébe se jut, hogy más külföldi útján is történtek vele hasonló dolgok, valamint az, hogy szinte minden országban van olyan, aki a gyanútlan turistát kihasználja.

Ugyanígyen éllel lehet értelmezni azt a könnyeden odavetett megjegyzését, amit akkor tesz, amikor Haifán az esti sétája során megfigyeli, hogy az emberek az éttermekben jókedvűen vacsoráznak, jól érzik magukat, amihez kissé pökhendien azt fűzi hozzá, hogy *„győzedelmes zsidó élet.”*²² Szinte azt sugallja, hogy ezen a teljesen hétköznapi kellemes estén, amikor valószínűleg a világ nagyon sok országában hasonló folyik, akkor itt nem egyszerűen arról van szó, hogy ők jól érzik magukat, hanem arról, hogy a zsidók mutogatják, hogy lám nekünk ez is sikerült, van saját államunk, csak azért csináljuk, hogy az orrotok alá dörgöljük.

²¹ Karinthy: Napló. III. i.m.199.

²² Uo. 269.

Népi-urbánus problematika Karinthy Ferenc értelmezése szerint

Már említettem a népi-urbánus problémakört, amellyel Karinthy a hazai magyar-zsidó ellentétet szokta azonosítani. Itt köszön legjobban vissza az, hogy Karinthy a saját zsidóságát milyen mélyen eltemeti magában. A népi-urbánus ellentét hosszú időre visszanyúló problémájába nem szeretnék belemenni, célom most csak Karinthy nézőpontjának ismertetése.

Karinthy a naplójában többször észreveszi a népi-urbánus megosztottságot, de szinte mindig leegyszerűsíti az egészet arra, hogy a népiek „antiszemiták”, az urbánusok pedig „zsidók”.

Ez az idézet is ezt mutatja. *„Milyen furcsa, hogy az irodalomban engem a zsidók nem vállalnak, talán csak Zelk írt rólam ismételten szépen, vagy Devecseri. S ami jó szót kaptam íróktól, azt Illyéstől, Németh Lászlótól, Illés Banditól, Verestől, Tamásitól, Csurkától. Mi ennek az oka? Itt szégyellnek, amott meg rajtam bizonyítják a tárgyiasságot.”*²³ Karinthy úgy érezte, hogy az irodalmi körökben mindenki számon tartotta, ki zsidó és ki nem. A tárgyiasság alatt pedig azt érthette, hogy a népiek vele akarták bizonyítani, hogyha őt maguk közé tartozónak tartják, akkor nem lehetnek antiszemiták.

De van még hasonló bejegyzése: *„Meghalt Németh László. Mintha egy országrész szakadt volna le vele. Nekem nagyon jó emberem, merem mondani, atyai barátom volt. Ennek szóban és írásban is ismételten tanújelét adta. Százszor inkább, mint a „fajtámbeli vérem” írók.”*²⁴ Ez a bejegyzés azért érdekes, mert Németh Lászlót például a *Kisebbségben* című tanulmánya és néhány nyilatkozata alapján antiszemitának lehetett tartani. Karinthy mégis az egyik legfontosabb szellemi vezetőjének, igazán jó barátjának tartotta. Látványos közeledése a népi írók felé szintén a magyarságtudatának hangsúlyozása szempontjából lényeges. Külön megrendítő a „fajtámbeli vérem” kifejezés. Karinthy itt egyértelműen zsidó voltára utal, amelyet magával kapcsolatban soha nem írt le. A naplóban egyszer sem található olyan bejegyzés, ahol egyértelműen leírná, hogy zsidó.

Arab-izraeli háború (1967. június 5-10.)

Míg a népi-urbánus problémakör vissza-visszatér éveken keresztül egy-egy elszórt bejegyzésében, addig az arab-izraeli háború egy meghatározott időre koncentrálódott. Ebben az 5-6 napban Karinthyt csak a közel-keleti háború érdekelte. Alapvetően is jellemző volt rá, hogy a legtöbb világpolitikai, közéleti vagy jelentős eseményre odafigyelt, de ez a háború különösen érdekelte.

²³ Karinthy: Napló II. i.m. 141.

²⁴ Karinthy: Napló II. i.m. 80.

Röviden a történésekről. A hatnapos háborúként is emlegetett konfliktus, ami 1967. június 5. és 10. között zajlott, Egyiptom, Szíria, Jordánia és Irak részvételével Izrael ellen. Ez már a hidegháború időszakára volt, az arabokat a szovjetek támogatták, Izraelt pedig Amerika.²⁵ Ez egyébként a harmadik háborújuk volt egymással, de tanulmányom szempontjából nem is a kiváltó okok a lényegesek, vagy maga a háború, hanem sokkal inkább a magyar politikai álláspont ezzel kapcsolatban, illetve hogy ehhez képest mi volt Karinthy véleménye.

A következő két idézetből nagyon jól kirajzolódik Karinthy zsidósághoz való viszonya. Az a fajta ambivalencia, amelyre már eddig is szerettem volna rávilágítani. *„Hogy irigylem az osztrákokat, akik teljes semlegességüket nyilvánították ki. Sőt, Románia is, lényegében. Megint mi vagyunk a főnyalók, a túlnyalók. No persze, ha itt valaki ugrálni kezdene, mármint a fejesek közül, hogy önálló magyar külpolitika meg ilyesmi, hát az oroszok könnyen elhallgattatnák. De kinek jut ott eszébe, hogy kinyissa a száját? Vagy mást mondok: hogy befogja legalább, amikor mondják, hogy kiabáljon.”*²⁶ Karinthy már a háború elején állást foglalt. Egyértelmű volt számára, hogy zsisgerileg a zsidók oldalán áll az arabokkal szemben. Tehát az a Karinthy, aki magát nem tartja zsidónak, aki mindig elfedi zsidóságát, amikor jön egy ilyen konfliktus, ahol a zsidókat bántják, önkéntelenül is előjön belőle az együttérzés és a féltés.

*„Külön tanulmány a pesti zsidó újságírók, akiknek ugyan mindnek van rokona Tel-Avivban, de most olyan kéjjel gyalázzák Izraelt és a zsidókat, mint az őseredeti nyilasok. Ja persze, ha lehet, a párt mögé bújva! Ilyenkor én is antiszemita leszek, de nem az izraeli „mesterkedésektől”, hanem ezektől a pesti firkászoktól, akik mindig túlnyalnak.”*²⁷ Ebből az idézetből pedig a zsidókkal szembeni ellenérzése mutatkozik meg. Elítéli azokat a zsidókat, akik szerint az arabokat, vagyis pontosabban a magyar, azaz a szovjet álláspontot képviselik. Igazságtalan a zsidó származású újságírókkal szemben, hiszen az újságírás egy kiszolgáltatott szakma, főleg egy diktatúrában, ahol a hatalom álláspontját kell képviselni. Még ha ezek az újságírók nem is értettek egyet az általuk leírtakkal, mégis meg kellett tenniük. Továbbá Karinthy sem állt ki kivont karddal az utcára, hogy felvállalja, milyen nyilatkozással kellene esetlegesen támogatni Izraelt, mindössze a naplójában leégedetlenkedik.

²⁵ Szabó Regina: A palesztin–izraeli konfliktus története és a béke lehetősége a Szentföldön. In: Nemzetbiztonsági Szemle, 7. évfolyam, 2019. 1. szám <http://real.mtak.hu/123694/1/1480-Cikk%20sz%C3%B6vege-5602-1-10-20200505.pdf> (letöltés 2023. ápr. 10.)

²⁶ Karinthy, Napló I. i.m. 56.

²⁷ Uo. 52.

Zsidókérdés a rendszerváltás időszakában

Karinthy a rendszerváltás idején kevés időt tartózkodott itthon. 1989-ben és 1990-ben is négy-öt hónapot töltött Olaszországban, leginkább Rómában. Ezzel mintegy szimbolikusan is kifejezte, hogy mit gondol az országban zajló változásokról. Az addigi biztos világa a szeme előtt esett szét, nem tudta biztosan, hogyan reagáljon ezekre a változásokra, legegyszerűbbnek tűnt távol maradni mindentől. A rendszerváltás körüli gondolatai, a pártokhoz való hozzáállása egy külön tanulmány témája lehetne, itt csak a zsidó vonatkozású részekre fókuszálok. Ebből is a Csurka István-féle nyilatkozatokra térnek ki, amelyeket nehezen tolerált, és egyértelműen érezte bennük a zsidóellenességet.

Csurka István jelentős szerepet vállalt a rendszerváltó körüli ellenzékiiségben. Sajnálatos módon nála a rendszerkritika összemosódott a kezdetben rejtettebb, majd később teljesen nyílt antiszemitizmussal. Már 1987-ben, a lakiteleki találkozás másnapján, szeptember 28-án megjelent a New York Timesban egy cikk, amelyben nacionalizmussal és antiszemitizmussal vádolták meg az összejövetelt.²⁸ Ez később fokozódott, Csurka megalapította a Magyar Fórumot, amely szabad teret biztosított gondolatai kifejtésére.²⁹

„Aggaszt a politikai helyzét is. A szocializmus úgyszólván minde-nütt összedőlt. S ki tudja mi jön? Pl. Csehszlovákiában vannak demokra-tikus hagyományok, ott elég jól csinálják. Románia: teljes balkáni káosz. Nálunk nincs hagyománya a demokráciának. Nálunk a jobboldaliság-nak, a nacionalizmusnak, antiszemitizmusnak vannak hagyományai – már föllelhetők is a jelei. Az utcákon a falak, plakátok vastag feketével telimázolva horogkeresztekkel, Dávid-csillagokkal. Ilyesmi van Fran-ciaországban is, de vannak óriási ellentűntetések. Nálunk? Sehol senki. Csurka Pista szidhatja a zsidókat, nemigen ellenzi senki.”³⁰ Ezt 1990-ben írta, távol az országtól, Rómában. Ekkor még nem jelent meg Csurkának az a dolgozata³¹, amelyet sokan bíráltak a jelentős antiszemita kijelentésekért, ahol zsidóellenessége kétségtelen. De már 1990 előtt is lehetett érezni merre megy – ha Csurkán múlna, merre mehetne – a közbeszéd ezzel kapcsolatban. Annyira legalábbis biztosan, hogy Karinthy még úgyis felfigyelt erre, hogy alig-alig tartózkodott itthon. Az szinte természetes, hogy egy átmenet során, amikor az országban

²⁸ Zárug Péter Farkas: Csurka István 25 éve megírta (II. rész), 2017. In: Demokrata: <https://demokrata.hu/velemeney/csurka-istvan-25-eve-megirta-ii-resz-98378/> (letöltés 2023. ápr. 10.)

²⁹ Monori Áron: Egy antiszemita lap és egykori szellemi előfutára. 2002. https://www.mediakutato.hu/cikk/2002_01_tavasz/04_egy_antiszemita (letöltés 2023. ápr. 10.)

³⁰ Karinthy: Napló III. i.m. 452.

³¹ Csurka István: Néhány gondolat a rendszerváltozás első két esztendeje és az MDF új programja kapcsán. Bp., 1992.

nagyon sok minden történik egyszerre, ellenőrizhetetlenné válik a nyilvánosság, éppen próbálják megteremteni a demokrácia alapjait, a szélsőséges hangok is megjelennek. De az, hogy ez meddig mehet el, a társadalomról is ad egy képet. 1990 végén már külföldön is írtak Csurka antiszemitizmusáról. *„Azt is írja a Spiegel, hogy Csurka Pista elvakult antiszemita, s a kormány elleni tüntetőket ellenforradalmároknak nevezi (85% támogatta ezeket az ellenforradalmárokat!) Meg hogy ő antiszemita, ezt is kikéri magának, pört fog indítani a Spiegel és az azt idéző magyar lapok ellen. Ilyesmit csak a piszkos, aljas, elvetemült, büdös zsidók terjesztenek róla – nem írja, de gondolhatja. Pesten is, a Spiegelnél is.”*³² Karinthy már nem élte meg, de tudjuk, hogy Csurka nem állt itt meg. A két író éveken keresztül viszonylagos barátsága ebben az időben valószínűleg elhidegült, de a naplóban ez már nem kapott teret, Karinthy egyéb magánéleti problémái kiszorítottak minden mást.

Zárszó

Összegzőként azt lehet elmondani, hogy Karinthy zsidó szemlélete sokkal inkább a saját személyiségének megértéséhez ad kulcsot, mintsem egy általános Kádár-kori zsidókép felvázolásához segítene hozzá. A maga tragédiájának feldolgozatlansága, a trauma mélységének kibeszéletlensége volt zsidóproblémájának elsődleges forrása. Az azonban jól látható, hogyha valamilyen kényes témának nincs tere kibontakozni, milyen mélyen tud az egyéni sorsokra hatással lenni. Fischer Eszter szerint Karinthy zsidóproblémájának megértése azért is lehet fontos, mert története modellértékű és általános tanulságokkal szolgál. A háború után nem Karinthy volt az egyetlen, aki szabadulni akart zsidóságától, amelyet óriási, többezeréves tehernek látott. *„Nem Karinthy Ferenc volt az egyetlen zsidó túlélő, akit minden „zsidós” vonás, „zsidós” jellegzetesség félelemmel és szégyennel töltött el, aki arra hajlott, hogy az üldözötteket magukat is felelőssé tegye rettenetes sorsukért, és akinek további életét súlyosan mérgezte a rettegés és az igyekezet, hogy elnyerje környezete bocsánatát mindazért, amit ellene elkövettek.”*³³

³² Karinthy: Napló III. i.m. 456.

³³ Fischer: Kinn a bárány, benn a farkas. i.m. 112.